

IKONOGRAFIA AKO TERAPIA – KRÁTKY VSTUP DO JEJ SÚČASNÉHO VYUŽÍVANIA⁸¹

Pavol KOCHAN

Pravoslávna bohoslovecká fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Prešov,
Slovenská republika

ÚVOD

Umenie cez obrazotvornosť vždy predstavovalo jednu z foriem terapeutickej pomoci človeku. Všeobecne „možno umenie využiť na:

(1) zvýšenie povedomia verejnosti,

(2) predstavu tvorivých a spoločných riešení spoločenských problémov a

(3) pomoc klientom pri vyjadrovaní a riešení skrytých emocionálnych konfliktov.“ [2] Cirkev neustále vo svojej histórii predkladala človeku svoju terapiu prostredníctvom sviatostného života, ale aj ďalších oblastí, ako napríklad cirkevné umenie. Základnou podmienkou bolo otvoriť svoju myseľ a srdce, ktoré potrebujú prejsť terapeutickou liečbou. Svedčia o tom aj poznatky, ktoré uvádzame v závere tohto článku. Ikonografia je už približne dvetisíc rokov využívaná ako forma terapie človeka. Ak pre svätých otcov je poznanie rovné spásu človeka, potom obraz, ktorý sa dostáva hlbšie do vnútra človeka, je dôležitým prostriedkom poznávania kresťanského učenia, ktoré približuje človeka k Bohu. Obzvlášť v posledných rokoch, kedy si väčšina spoločnosti uvedomuje prehlbujúcu sa krízu ľudstva cez čoraz častejšie sa objavujúce negatívne udalosti ovplyvňujúce celé národy, je poznanie seba a druhých vážnym faktorom pre odvrátenie nielen dôsledkov krízy, ale aj jej príčin.

IKONA – TERAPEUTICKÝ POHĽAD DO VEČNOSTI

Z pohľadu kresťanského myslenia zmyslom ľudského života je získať pôvodný stav prvého stvoreného človeka, t. j. vstúpiť do priameho vzťahu s Bohom. Posvätné miesta a predmety mali vždy za úlohu sprostredkovanie

⁸¹ Tento článok je jedným z výsledkov riešenia vedeckovýskumného projektu KEGA č. 010PU-4/2022 CreativeLab“ – univerzálny priestor pre výskum a vzdelávanie v ikonopise, ikonografii, v činnostných a expresívnych terapiách.

medzi človekom a Bohom a uľahčovali tak obnovenie vzťahu so Stvoriteľom, ktorý je jedinou skutočnou a absolútnou realitou. Ikona je vnímaná ako obraz Božieho sveta, preto je jedným z posvätných predmetov, ktorým Cirkev stáva do opozície materiálny svet, vnímaný ako zdroj hriechu a vášní. Vyjadrením posvätného sa ikona stáva prostriedkom uzdravenia duše a nástrojom duchovného uzdravenia. [1]

Kanonická pravoslávna ikonomaľba je jedinečným fenoménom pravoslávnej kresťanskej kultúry. V minulom storočí bola ikonomaľba predmetom hlavne štúdie ako ukážka primitívneho stredovekého umenia, ikona sa vnímala ako historický artefakt. Výskumy, ktoré boli realizované, opomínali také dôležité aspekty, ako je teológia ikony a jej filozofia. Až koncom 20. storočia sa pravoslávna ikonografia dočkala oživenia a na prelome tisícročí zažila svoj rozkvet. Spolu s cirkevnou pravoslávnu ikonopiseckou tvorbou sa oživila aj nová grafická štruktúra, ktorá sa v ikonopisectve sformovala a ustálila. Ako vo svojich dielach uvádza Evdokimov, ikona nesmie byť predmetom vystavovania mimo jej prirodzeného prostredia (chrám), pretože sa stáva iba artefaktom bez svojho duchovného rozmeru a odkazu. [3] Ikona totiž neodmieta len „viditeľnosť tohto sveta, ale aj všetky vášne spájajúce zvrátený pohľad padlého človeka. Jednotlivé vášne vznikajú z odcudzenia troch síl duše, rýchlosti, túžby a odrazu mysle. Kontemplácia skutočnej ikony s vierou môže viesť k pochopeniu chyby a k začatiu liečby. Každá choroba ducha môže nájsť útechu v posvätnom obraze.“ [1] M. Eliade vo svojom pohľade „vnímania sveta náboženskou a nenáboženskou osobou (t. j. kresťan-nekresťan) najvýraznejšie rozvíja úlohu sakrálneho v živote človeka a spoločnosti. Zásadne odlišné charakteristiky vnímania priestoru existencie sú základom rozdielov vo vnímaní sveta náboženskou a nenáboženskou osobou.“ [3] Držiac sa tejto myšlienky považujeme za nevyhnutné, aby ten, kto zhotovuje ikonu, mal náboženské myslenie. Pri uvedomení si, že jednotliví svätí, Christos, či Božia Matka sa nezobrazujú ako videní z profilu alebo zozadu, ale vždy otočení tvárou k divákovi, čo znamená prítomnosť, tvár v ikone sa tak stáva hovorcom. Priamy kontakt sa vytvára medzi ikonou a divákom vo vzťahu „ty a ja“. Vzťah, ktorý nie je možný pri zobrazení z boku alebo zozadu postáv, zobrazenie, pri ktorom je divák svedkom scény ako divák predstavenia, bez toho, aby bol zapojený do dialógu. Je to niečo iné ako predstavenie, je to miesto stretnutia medzi dvoma účastníkmi rozhovoru, bod, kde sa pretínajú dva pohľady. [1] Tento bod osobného kontaktu sa stáva počiatočným momentom terapeutickej cesty človeka.

KRÁTKO Z MOŽNOSTÍ VYUŽITIA IKONY V ARTETERAPII

Ikona, ktorá je prostriedkom vzdelávania má mnohoraké terapeutické využitie. Anneli Ojanpera pracovala ako psychiatrická sestra 37 rokov, z toho posledných 24 trestno-psychiatrickej nemocnici zriadenej fínskym štátom. Nachádza sa tu 125 pacientov vrátane vrahov, užívateľov drog, alkoholikov a ľudí s viacerými problémami. Posledných šesť rokov bola vedúcou ikonografie a arteterapeutických skupín. So súhlasom nadriadených začala s kurzom ikonografie pre pacientov umiestnených v tomto zariadení. Prvá trojčlenná skupina realizovala trojhodinové stretnutia tri-štyrikrát do mesiaca. Po roku sa skupina viac než zdvojnásobila a skupina sa stále rozširovala s rastúcim záujmom. Všetci účastníci dostávali vonkajšiu podporu v tejto terapii. Zaujímavosťou bola skutočnosť, že väčšina svoju prvú zhotovenú ikonu darovala. Niektorí pacienti prešli progresom a zhotovili až sedem ikon za niekoľko rokov. Dôležitým faktorom bolo prostredie, ktoré sestra vytvorila. Nikto nebol nútený k ničomu, bola tu otvorená debata na akúkoľvek tému, aj keď spravidla väčšina uprednostňovala ticho pre sústredenie sa na vlastné myšlienky. Počas tohto terapeutického procesu bolo zaznamenaných niekoľko zaujímavostí. Zlepšila vzájomná pozornosť a podpora, zvýšil sa záujem o vlastnú osobu (napr. lepšie obliekanie), zvýšil sa osobný prejav (ústpu vulgarizmov, urážok a pod.), zlepšili sa medziľudské vzťahy (mnohí ikony darovali, prípadne nadviazali ústretovejší vzťah s personálom a rodinou), zvýšil sa záujem o teologické témy spojené s účasťou na bohoslužbách. [4]

Iným príkladom je využitie ikonografie ako súčasť arteterapie v kontakte s bezdomovectvom. Arteterapia môže pomôcť ľuďom bez domova "premaľovať" súčasné plátno ich života skúmaním pocitov, vyrovnávaním sa s emóciami, zvládaním závislostí, rozvíjaním sociálnych zručností, znižovaním úzkosti, a tým zvyšovaním sebaúcty. Okrem toho, že poskytuje úprimnejšie zobrazenie problému, tvorba a oceňovanie umenia môže poskytnúť cennú metódu, ktorá pomôže bezdomovcom identifikovať problémy, znovu nadobudnúť sebakontrolu, a tým si vytvoriť lepší obraz o sebe. [2] Samozrejme, je pochopiteľné, že ikona má svoj definovaný štýl a zdá sa, že je tu málo priestoru na sebarealizáciu. Avšak každá ikona začína od výberu, kde si všimame samotný výber postáv alebo sviatku a tiež farieb, ktoré dominujú. Terapeutický proces je postavený na prechode od najtmavších farieb, ktoré tu predstavujú negatíva v živote človeka, až po najsvetlejšie, ktoré predstavujú dosiahnutie zlepšenia stavu. Počas procesu sa klient stáva otvorenejším, ustupuje obava a neistota. Aj samotné dokončenie predstavuje naplnenie vytýčeného cieľa. Z teologicko-

duchovného hľadiska hovoríme o nazeraní človeka do prostredia večnosti. Klient sa dozvedá o náročnom živote a útrapách svätého, zobrazovaného na ikone a nepriamo mu odovzdáva svoje životné ťažkosti, ktoré sa stávajú menej prekonateľnými.

Zaujímavým využitím ikonografie je oblasť práce s ľuďmi s telesným postihnutím. V ruskom prostredí Cirkev sprístupnila ikonu pre nevidiacich a nepočujúcich. Pomerne rýchlo došlo k výrobe ikon „od poloplastických cez plastové po dotykové, ktoré sú vyrobené z jednotlivých materiálov zastupujúcich jednotlivé časti ikony (rúcho, tvár, evanjelium..). Plastové hmatové ikony sú vyrobené z hypoalergénneho plastu. Na povrchu každej z nich sú tzv. tifloznaky, pomocou ktorých je možné vypočúť si stručné informácie o ikone. Zvukové informácie sa reprodukovujú pomocou nástroja Tiflomarker, ktorý je dodávan spolu s hmatovou ikonou. Pre ľudí, ktorí vedia čítať Braillovo písmo, je meno a autor ikony napísaný v dolnej časti každej ikony bodkovaným písmom.“ [5] Nevidiaci majú možnosť spoznať ikonografiu cez tzv. dotykovú ikonu z rôznych materiálov, ako je drevo, kameň (hlavne mramor), korálky, rôzne látky a pod. Expozícia je obohatená aj o jednotlivé materiály, z ktorých sa vyrábajú pigmenty používané pri výrobe ikon. [5] Takáto ikona predstavuje určitú zmyslovú terapiu, kedy síce klient-pacient neprechádza celým procesom zhotovenia ikony, avšak stáva sa jeho nepriamim účastníkom cez použité materiály. V spojení s priblížením života daného svätého sa klient stáva účastníkom aj na jeho životnej ceste za dosiahnutím niečoho lepšieho, čo sa môže stať inšpiráciou a podporou aj pre klienta.

ROZVOJ IKONOGRAFIE V AKADEMICKOM PROSTREDÍ – DOTERAJŠIE VÝSLEDKY

V posledných rokoch vidíme záujem o rozvoj ikonografie ako umenia, kresťanského umenia, aj ako jednou z možností terapie zakomponovateľnej do viacerých terapeutických oblastí. Jednou z nich je aj rozvíjajúca sa arteterapia. V akademickom prostredí, konkrétne na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte v Prešove, sa v posledných rokoch, t. j. po roku 2017 začal výraznejší návrat a rozvoj ikonografie hlavne byzantského štýlu. Vychádzajúc z vnímania byzantskej ikony ako priameho dedičstva, ktoré činí pravoslávie jedinečným v tomto smere, akademická pôda si uvedomila dôležitosť podpory tohto kresťanského umenia a vyvíja rôzne podporné aktivity. Jednou z nich bol vedecký projekt StureSpace (2018-2020), v rámci ktorého bola zrealizovaná čiastočná rekonštrukcia priestorov určených pre výučbu ikonografie. Zároveň

od roku 2017 bol spustený pilotný program kurzu ikonografie pre verejnosť a o rok na to sa ikonografia stala súčasťou akademického vzdelávania, kedy bola začlenená do zoznamu voliteľných alebo výberových predmetov pre všetky univerzitné študijné programy. Každým rokom záujem o ikonografiu má stúpajúcu tendenciu. Aktuálne predmetu sa účastníci študenti teológie a sociálnej práce, kurzu pre verejnosť sa účastníci zástupcovia rôznych profesií v pedagogickej alebo umeleckej oblasti, silových zložiek, ale aj seniori. V lete 2023 ako samostatný projekt bol zrealizovaný aj intenzívny letný kurz v spolupráci s cirkevnou obcou v Krompachoch. Výsledky sú potešujúce. Úspešnosť účastníkov v realizácii vlastnej ikony pod odborným vedením je takmer stopercentná. Podľa zisťovaných informácií na základe osobných rozhovorov s jednotlivými účastníkmi, účasť na kurze mala vždy pozitívny dopad na vnútorný stav účastníka. Znížil sa nepokoj, nervozita, strach alebo úzkosť. V poslednom roku sa kurzu účastní aj študent so špecifickými potrebami, ktorý rovnako hodnotí svoju účasť ako pozitívnu. V najbližšom období máme záujem rozšíriť ponuku kurzov práve do oblasti práce so študentmi so špecifickými potrebami a získať relevantné výsledky, ktoré poslúžia pre ďalšie špecifikácie ikonografie v začleňovaní do arteterapie. Ďalšou výzvou rozvoja ikonografie v akademickom prostredí je snaha k postupnému návratu k pôvodným technikám používaným v ikonografii. Zatiaľ čo aktuálne je využívaná akrylová farba na plátne a štandardné pozlacovanie, v rámci kurzu sa v najbližšom roku vo vyššej skupine začne výučba ikonografie s pigmentami. Za zmienku stojí aj skutočnosť, že bol prejavovaný záujem aj o lepenie zlata formou leštenia s prípadným reliéfováním.

SUMMARY

In recent years, we have seen an increased interest in the development of iconography as art, Christian art, and as one of the possibilities of therapy that can be integrated into several therapeutic areas. One of them is the developing art therapy. Iconography began to be used on a pilot basis in prison, hospital, academic environments, or when working with the homeless. After the inclusion of iconography in the educational process, the interest in iconography has an increasing tendency every year. Currently, students of theology and social work participate in the course, representatives of various professions in the field of pedagogy or art, military forces, and senior citizens participate in the course for the public. Iconography is versatile because, despite its predefined style, it suppresses any differences between the author and the depicted, between clients

and between the leader and the led. This versatility opens up new possibilities of use in the therapeutic process of human recovery.

REFERENCES

1. CODRINA-LAURA, IONIȚĂ. 2013. The icon or the therapy through image. [online]. In: *AGATHOS : An International Review of the Humanities and Social Sciences*. Iasi : "Al.I. Cuza" University of Iași, Faculty of Philosophy and Social-Political Sciences, 2013, vol. 4, issue 1. p. 78-91. e-ISSN 2248-3446. [2023-09-24]. Available from: http://agathos-international-review.com/issue4_1/10.Articol%20-%20Codrina%20Ionita.pdf.
2. MARANGOS, Frank. 2019. *The canvas of love : art therapy for the homeless*. [online]. [2023-09-15]. Available from: <https://ocf.org/the-canvas-of-love-art-therapy-for-the-homeless/>.
3. OBMOROKOVA, Anastasia M., NEMAEVA, Natalia O. 2016. Orthodox artistic culture as a traditional means of sacralization of basic social ideals. [online]. In: *Journal of the Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. Krasnoyarsk, 2016, vol. 9, issue 2. p. 394-405. ISSN 2313-6014. [2023-08-25]. Available from: <https://cyberleninka.ru/article/n/orthodox-artistic-culture-as-a-traditional-means-of-sacralization-of-basic-social-ideals>. DOI: 10.17516/1997-1370-2016-9-2-394-405.
4. OJANPERA, Anneli. 2010. *Teaching Icon Painting to Prisoners*. [online]. [2023-08-25]. Available from: <https://incommunion.org/2004/12/13/teaching-icon-painting-to-prisoners/>.
5. ŠAK, Štefan. 2020. Ikonografia ako súčasť praktických hodín v humanitných vedách. [online]. In: *Acta Patristica*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020, vol. 11, issue 23, p. 252-258. ISSN 2644-5026. [2023-09-13]. Available from: <https://www.unipo.sk/en/faculty-of-orthodox-theology/main-sections/science-research/journal-APA/archiveAPA/23-2020/37808>.
6. BIAŁOSTOCKI, J. 1974. Iconography. In WIENER, Ph. P. (ed.). 1974. *The Dictionary of the History of Ideas : Studies of Selected Pivotal Ideas*. Vol. II. New York : Charles Scribner's Sons, 1974. p. 525-541.

ICONOGRAPHY AS THERAPY - A BRIEF INTRODUCTION TO ITS CURRENT USE

Pavol KOCHAN, asistant professor, Faculty of Orthodox Theology, University of Presov, Masarykova 15, 080 01 Presov, Slovakia, pavol.kochan@unipo.sk, 00421517724729, ORCID: 0000-0002-9692-9310

Abstract

Art through imagery has always been one of the forms of therapeutic help for a person. Throughout its history, the Church has constantly presented its therapy to man through the sacramental life, but also through other areas, such as church art. The basic condition was to open your mind and heart, which need to undergo therapeutic treatment. This is also evidenced by the knowledge that we present at the end of this article. Iconography has been used as a form of human therapy for approximately two thousand years. If for the holy fathers, knowledge is equal to the salvation of a person, then the image, which reaches deeper into the interior of a person, is an important means of knowing the Christian teaching, which brings a person closer to God. Especially in recent years, when most of the society is aware of the deepening crisis of humanity through increasingly frequent negative events affecting entire nations, knowing oneself and others is a serious factor for averting not only the consequences of the crisis, but also its causes.

Keywords

Icon, Church, theology, therapy, art therapy, social work.